

Зміст

Передмова: Європа.....	9
Вступ: Гітлер і Сталін	25
Розділ 1. Голоди в Радянському Союзі.....	49
Розділ 2. Класовий терор.....	100
Розділ 3. Національний терор.....	139
Розділ 4. Європа Молотова-Ріббентропа	179
Розділ 5. Економіка апокаліпсису	228
Розділ 6. «Остаточне розв'язання».....	274
Розділ 7. Голокост і помста.....	326
Розділ 8. Нацистські фабрики смерті	365
Розділ 9. Опір і спопеління.....	399
Розділ 10. Етнічні чистки.....	448
Розділ 11. Сталінський антисемітизм.....	484
Закінчення: Людяність	538
Післямова до другого видання	579
 <i>Цифри і терміни</i>	<i>603</i>
<i>Короткий виклад змісту</i>	<i>612</i>
<i>Подяки</i>	<i>616</i>
<i>Бібліографія</i>	<i>621</i>
<i>Показчик.....</i>	<i>662</i>

бо вони кидають маленьких дітей живцем у загальні могили». Вона була однією з понад 5 мільйонів євреїв, яких німці отруїли газом або розстріляли.

У середині XX століття в серці Європи нацистський та радянський режими вбили приблизно 14 мільйонів людей. Крижаві землі — терен масових убивств — простягаються від Центральної Польщі до Західної Росії через Україну, Білорусь та Балтію. Під час зміцнення націонал-соціалізму та сталінізму (1933–1938), німецько-радянської окупації Польщі (1939–1941), а згодом німецько-радянської війни (1941–1945), жителі цього регіону зазнали масового насильства, якого ще не було в історії. Його жертвами здебільшого стали національності, що проживали на цих землях: євреї, білоруси, українці, поляки, росіяни та балти. Чотирнадцять мільйонів убито упродовж якихось 12 років, між 1933-м і 1945 роком, поки при владі були Гітлер і Сталін. Хоча в ті роки їхні землі перемінилися на поля битв, усі ці люди стали жертвами вбивчої політики, а не воєнних дій. Друга світова війна — найсмертоносніший конфлікт в історії: саме у цьому регіоні, на кривавих землях, полягла половина солдатів із тих, які загинули на бойовищах у всьому світі. Однак серед 14 мільйонів убитих не було жодного військового, який служив. Здебільшого жертвами стали жінки, діти та старпі люди; ніхто з них не мав зброї; багатьох позбавили їхнього майна й навіть одягу.

Аушвіц — це найвідоміше місце вбивств на кривавих землях. Сьогодні Аушвіц символізує Голокост, а Голокост — найбільше зло століття. Однак в'язні — робітники концтабору — мали шанс вижити: назва концтабору дійшла до нас зі спогадів і мемуарів уцілілих. Набагато більше євреїв, зазвичай родом із Польщі, убито газом на інших німецьких фабриках смерті, де загинули майже всі й назви яких згадують рідше: Треблінка, Хелмно, Собібор, Белжець. Ще більше євреїв — польських, радянських і балтійських — розстріляно над ровами та ямами.



Переважно їх убивали неподалік їхніх осель, в окупованих нацистами регіонах: Польщі, Литві, Латвії, радянській Україні та радянській Білорусі. Німці звозили євреїв звідусіль, щоб убити їх на кривавих землях. Євреї до Аушвіца прибували поїздами з Угорщини, Чехословаччини, Франції, Нідерландів, Греції, Бельгії, Югославії, Італії та Норвегії. Німецьких євреїв, перед розстрілом чи отруєнням газом, депортували до міст на кривавих землях — Лодзі, Ковна, Мінська, Варшави. Жителів дев'ятого району Відня, де я пишу цей текст, вивезено до Аушвіца, Собібора, Треблінки та Риги — усіх, без винятку, на криваві землі.

Основні місця масового знищення євреїв містились в окупованих нацистами Польщі, Литві, Латвії та Радянському Союзі, а не в Німеччині. Гітлер пропагував антисемітизм у країні з невеликою єврейською спільнотою. Євреї становили *менше 1 %* населення Німеччини, коли Гітлер став канцлером, і *приблизно 0,25 %*

Класовий терор

Прихід Гітлера до влади в Німеччині відсунув другу сталінську революцію в Радянському Союзі на задній план, а також колективізацію і спричинений нею голод. Багато європейців, стривожених перетворенням Німеччини в нацистську країну, розраховували на Москву як на союзницю. Гарет Джонс був одним із небагатьох, хто зблизька спостерігав за двома режимами на початку 1933 року, коли і Гітлер, і Сталін зміцнювали свою владу. Двадцять п'ятого лютого 1933 року він, з Адольфом Гітлером вилетів із Берліна до Франкфурта, і був першим журналістом, який подорожував літаком із новим німецьким канцлером. «Якби цей літак розбився, — писав він, — змінилася б уся історія Європи». Джонс прочитав *Mein Kampf* і розумів амбіції Гітлера: домінування Німеччини, колонізація Східної Європи, знищення євреїв. Гітлер, уже будучи канцлером, залюбки спостерігав за розпуском Райхстагу та перебував у розпалі виборчої кампанії, яка мала на меті посилити позиції нацистської партії у німецькому парламенті. Джонс помітив, як німці захоплювалися своїм новим канцлером, спочатку в Берліні, а потім на з'їзді у Франкфурті. Йому здалося, що це «примітивний культ особи»¹.

Приїхавши до Москви, Джонс, за його словами, потрапив із «країни, де диктатура щойно виникла» в «диктатуру робітничого класу». Журналіст розумів головну відмінність між двома режимами. Прихід Гітлера до влади знаменував початок

нового режиму в Німеччині. Тим часом Сталін зміцнював свою владу в однопартійній державі за сприяння потужного репресивного апарату, який міг провадити масове та скоординоване насильство. Його політика колективізації означала розстріли десятків тисяч громадян і заслання сотень тисяч, мільйони інших доведено до межі голодної смерті — власне це побачить і згодом опише Джонс. Крім того, у 1930-х роках Сталін наказав розстріляти ще сотні тисяч радянських громадян під час кампаній, спрямованих проти різних соціальних та етнічних груп. У 1930-х роках усе це значно перевершувало можливості Гітлера і, мабуть, його наміри.²

Деяким німцям та громадянам інших країн Європи, які підтримували Гітлера та його починання, жорстокість радянської політики здавалася аргументом на користь націонал-соціалізму. У палких передвиборчих промовах Гітлер зображав комуністів та радянську державу найбільшими ворогами Німеччини та Європи. Під час першої кризи на початку його каденції він використав страх комунізму, щоб зміцнити свою владу і владу свого уряду. Двадцять сьомого лютого 1933 року, через два дні після прильоту Гітлера та Джонса до Франкфурта, один нідерландець підпалив будівлю німецького парламенту. Палія схопили на місці злочину, він зізнався у скоєному, однак Гітлер негайно скористався ситуацією, щоб демонізувати опозицію. Театрально демонструючи свою лють, він кричав, що «кожен, хто стане на нашому шляху, буде знищений». Гітлер звинуватив у підпалі Райхстагу німецьких комуністів, які, за його словами, планували й інші терористичні напади.³

Кращого часу для підпалу Райхстагу Гітлер не міг сподіватися. Очолюючи уряд, він отримав змогу придушити своїх політичних опонентів; будучи кандидатом на виборах, він міг скористатися побоюваннями виборців на свою користь. Підписаний 28 лютого 1933 року закон обмежив права всіх німецьких громадян, уможлививляючи їхнє «запобіжне затримання». В атмосфері загальної невизначеності нацисти 5 березня переконливо виграли вибори, здобувши 43,9 % голосів і 288 місць

Економіка апокаліпсису

Двадцять другого червня 1941 року — один із найпам'ятніших днів в історії Європи. Того дня розпочалося німецьке вторгнення в Радянський Союз із кодовою назвою Операція «Барбаросса», яке було чимось більшим, ніж просто раптовим нападом — зміною союзів або новим етапом війни. Це був початок катастрофи, яку важко описати словами. Зіткнення Вермахту (і його союзників) із Червоною армією забрало життя понад 10 мільйонів солдатів, приблизно стільки ж цивільних загинуло під час втечі від бомб, голоду і хвороб, спричинених війною на сході. Крім того, під час війни на Східному фронті німці свідомо вбили приблизно 10 мільйонів осіб, зокрема понад 5 мільйонів євреїв та понад 3 мільйони військовополонених.

Операція «Барбаросса» знаменує початок третього періоду історії кривавих земель. Під час першого періоду (1933–1938) масово вбивала здебільшого радянська влада. У часи радянсько-німецького союзу (1939–1941) обидві країни масово вбивали приблизно однакову кількість осіб. Від 1941-го до 1945 року майже за всі політичні вбивства несли відповідальність німці.

На початку кожного етапу виникає низка питань. Під час переходу від першого до другого етапу насувається питання, як радянська влада змогла домовитися з нацистами? Під час переходу від другого до третього етапу з'являється питання, чому німці вирішили розірвати цей союз. Європа Молотова–Ріббентропа, яку в 1939–1940 роках створили Москва й Берлін,

означала окупацію або втрату територій для Бельгії, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Латвії, Литви, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Польщі та Румунії. Радянсько-німецький союз також призвів до масових депортацій та розстрілів громадян Польщі, Румунії та країн Балтії. Проте для Радянського Союзу й нацистської Німеччини це був період ефективної економічної співпраці, військових перемог і територіального розширення за кошт згаданих вище країн. Які саме чинники нацистського та радянського режимів дали їм змогу впродовж 1939–1941 років вигідно співпрацювати і у 1941–1945 роках призвели до найкривавішої війни в історії людства?

Питання про 1941 рік дуже часто розглядають абстрактно, як частину ширшої проблеми європейської цивілізації. У деяких концепціях німецьку (і радянську) репресивну політику вважають результатом розвитку модерності, початком якої стала реалізація просвітницьких ідей у політиці за часів Французької революції та наполеонівських воєн. Концепція модерності не дає простого пояснення катастрофи 1941 року. Обидва режими відкинули оптимістичні настанови Просвітництва, що суспільний прогрес неминуче буде досягнутий завдяки розвитку науки та раціональному мисленню. Гітлер і Сталін схилилися до ідей пізнього дарвінізму XIX століття: прогрес можливий лише внаслідок жорстокої боротьби між расами або класами. Зважаючи на це, обидва режими вважали виправданим знищення польської еліти (сталінізм) або освічених верств польської підраси (націонал-соціалізм). До того ідеології нацистської Німеччини та Радянського Союзу залишали певний простір для компромісу, який виявився у завоюванні Польщі. Цей союз дав їм нагоду знищити плоди європейського Просвітництва в Польщі через знищення більшої частини польських освічених класів. Радянська влада мала змогу розширити сферу своєї ідеї соціальної рівності, а нацистська Німеччина — змусити десятки мільйонів

означала окупацію або втрату територій для Бельгії, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Латвії, Литви, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Польщі та Румунії. Радянсько-німецький союз також призвів до масових депортацій та розстрілів громадян Польщі, Румунії та країн Балтії. Проте для Радянського Союзу й нацистської Німеччини це був період ефективної економічної співпраці, військових перемог і територіального розширення за кошт згаданих вище країн. Які саме чинники нацистського та радянського режимів дали їм змогу впродовж 1939–1941 років вигідно співпрацювати і у 1941–1945 роках призвели до найкривавішої війни в історії людства?

Питання про 1941 рік дуже часто розглядають абстрактно, як частину ширшої проблеми європейської цивілізації. У деяких концепціях німецьку (і радянську) репресивну політику вважають результатом розвитку модерності, початком якої стала реалізація просвітницьких ідей у політиці за часів Французької революції та наполеонівських воєн. Концепція модерності не дає простого пояснення катастрофи 1941 року. Обидва режими відкинули оптимістичні настанови Просвітництва, що суспільний прогрес неминуче буде досягнутий завдяки розвитку науки та раціональному мисленню. Гітлер і Сталін схилилися до ідей пізнього дарвінізму XIX століття: прогрес можливий лише внаслідок жорстокої боротьби між расами або класами. Зважаючи на це, обидва режими вважали виправданим знищення польської еліти (сталінізм) або освічених верств польської підраси (націонал-соціалізм). До того ідеології нацистської Німеччини та Радянського Союзу залишали певний простір для компромісу, який виявився у завоюванні Польщі. Цей союз дав їм нагоду знищити плоди європейського Просвітництва в Польщі через знищення більшої частини польських освічених класів. Радянська влада мала змогу розширити сферу своєї ідеї соціальної рівності, а нацистська Німеччина — змусити десятки мільйонів

